

Takács Péter

Valahol Európában*

A jugoszláviai háborús bűnösök pereit

Amikor az 1989-es máltai csúcstalálkozón George Bush és Michail Gorbacsov megtárgyalta Kelet-Európa demokratikus átalakulásának és a német egység lehetőségének világpolitikai összefüggéseit, még senki sem sejtette, hogy a következő fél évtizedben a kartográfusoknak mennyi dolga lesz. Nemcsak a belnémet határt kellett ugyanis kiradírozniuk, hanem számos más helyen is át kellett rajzolniuk az államok alakzatát. Mint később kiderült, a máltai csúcstalálkozón született megállapodás a jaltai rendszer hattyúdala volt: néhány évre rá megszűnt a Szovjetunió, visszanyerte függetlenségét mintegy tucatnyi ország, és - mutatva a történelmet formáló emberek kísérletező kedvét - számos olyan állam született, amely korábban sosem létezett. A kartográfusok persze a legtöbb helyen csak akkor kezdhették meg munkájukat, miután elült a fegyverek zaja.

Különösen Jugoszlávia felbomlása volt fájdalmas. Ezt az országot mesterségesen hozták létre 1918-ban, s fennállásának mintegy hetven éve alatt egyetlen politikai rendszer sem tudta elérni, hogy az ott élő népek közös hazájuknak tekintsék. Föderatív jellegű államszerkezete ellenére mindig a szétesés veszélyével kellett szembenéznie. Kivételt jelentett ez alól az a három évtized, amikor a második világháborús partizánmozgalmat szervező Josip Broz Tito személyes tekintélye és ügyesen egyensúlyozó politikája - egy kommunista intézményrendszer keretei között - hatékonyan megakadályozta a tagállamok önállósodási törekvéseit. A vörös korszakban megvalósult integráció ugyanakkor nem számolta fel a különböző régiók közötti gazdasági, s az egyes népek közötti kulturális és vallási különbségeket. Jugoszláviában a politikai határok sosem igazodtak pontosan az etnikai határokhoz - többek között azért sem, mert számos vegyes népességű terület létezett. Az itt élő népek már az elmúlt évszázadokban sok sebet ejtettek egymáson, melyeket a "jugoszlávizmus" ideológiája nem gyógyíthatott be; a csetnikek, usztrasák és a hasonló csoportok által okozott sérelmeket pedig az 1980-ban véget ért titói politika is csak a szőnyeg alá söpörte, semmint orvosolta. Ilyen előzmények után nem csoda, hogy a jaltai biztonsági rendszer megszűnésével Jugoszlávia - leírhatatlan emberi szenvedések kíséretében - egyszerűen szétesett.

A felbomlás *pro forma* azzal kezdődött, hogy 1991. június 25-én két tagköztársaság - Szlovénia (egy korábban tartott népszavazásra tekintettel) és Horvátország (a parlament kétharmados többségű döntése alapján) - kihirdette függetlenségét. Ez többek között azt jelentette, hogy hatóságaik átvették a határok és a légtér ellenőrzését, "területvédelmi erőik" pedig körbevették a szerb vezetés alatt álló szövetségi hadsereg laktanyáit. A szövetségi hadsereg erre mozgósította egységeit és megszállta a stratégiaileg fontosabb pontokat, többek között körülvette Ljubljánát. Szlovénia esetében az erődemonstrációnak és az ún. tíznapos háborúnak az Európai Közösség diplomáciai közvetítése vetett véget: az új állam - mintegy ötven ember életének árán - néhány hónap alatt ténylegesen is függetlenné vált.

Horvátország elszakadása fél évig tartott. Itt ugyanis jelentős szerb kisebbség élt (többnyire Kelet-Szlavóniában, Baranyában és Krajnában), mely - részben a múlt keserű tapasztalataira emlékezve - nem akart horvát politikai hatalom alá kerülni. A horvát rendőrök és a szerb fegyveresek között polgárháborús konfliktus tört ki, melybe a szövetségi hadsereg az utóbbiak oldalán avatkozott be: támogatta a szerb szabadcsapatokat, bombázta Zágrábot, lőtte a tengerparti Dubrovnikot és ostrom alá vette a Duna-menti Vukovárt. Az ENSZ közvetítésének köszönhetően a harcoló felek 1992. januárjában tűzszünetet kötöttek, s a nemzetközi békefenntartó erők megérkezésével Horvátország - elveszítve ugyan korábbi területének mintegy harmadát - függetlenné vált. A szerbek által lakott területeken Knin fővárossal kikiáltották a Krajnaini Szerb Köztársaságot (*Republika Srpska Krajina*), amelyet az új Jugoszlávián kívül soha senki nem ismert el. A horvát-szerb háborúban tizenötezer ember halt meg, és kétszázezer (többnyire a szerb területekről elmenekülő horvát) vált hajléktalanná. Az anyagi károkat körülbelül 20 milliárd dollárra becsülték. Vukovárt például a szerb és a horvát csapatok (egymást felváltva) teljesen szétlőtték: a tízezer épületből egy sem maradt ép, s a korábban ötvenötezer városban a háború végén kétezer civil élt.

A legkegyetlenebb háború 1992 áprilisában kezdődött Bosznia-Hercegovinában. Etnikai és vallási szempontból e tagköztársaság népessége igen megosztott volt: 44% bosnyák (muzulmán), 31% szerb (ortodox) és 17% horvát (többnyire katolikus) élt itt - a városokban vegyesen, a falvakban többnyire elkülönülten, de egymással nem összefüggő területeken. A törékeny egyensúlyt egy kollektív elnökség biztosította, melyben az egyes nemzetek képviselői (3-2-2) vétójoggal rendelkeztek. Alija Izetbegović köztársasági elnök javaslatára a bosnyák és horvát politikusok - nem törődve a szerb vétójoggal - a Jugoszláviától való elszakadás kérdésében 1992 elejére népszavazást írtak ki. E referendum eredményeként, melyet a szerbek egyébként bojkottáltak, az állam vezetői 1992. március 3-án függetlennek nyilvánították Boszniát. Az ország fővárosa a vegyes népességű Szarajevó lett. A szerbek ekkor autonóm körzeteket hoztak létre, s kikiáltották a Boszniai Szerb Köztársaságot (*Srpske Republike Bosne i Hercegovine*). Ennek az államszerű képződménynek a Szarajevótól mintegy húsz kilométerre fekvő Paléban 65 képviselővel saját "parlamentje" volt (mely többnyire katonai vezetőkkel állt), elnöke a hazafias verseket író pszichiáter, Radovan Karadžić lett, hadseregének parancsnoki teendőit pedig Ratko Mladić tábornok látta el. E hadsereg létszáma (körülbelül 80-100 ezer fő) megközelítette a hivatalos bosnyák államét (110 ezer fő), technikai felszereltsége pedig (300 tank, 180 páncélozott autó, 480 ágyú, 30 rakétavető, 50 repülőgép, 36 helikopter és 8 föld-föld rakéta) mintegy háromszorosan felülmúlta azt. Igen sok Szerbiából érkező önkéntes támogatta, s a még Boszniában állomásozó szövetségi hadseregen keresztül állítólag az "anyaországból" látták el munícióval és utánpótlással is. A politikai elemzők feltételezése szerint a szerbek hosszú távú célja a három szerb "köztársaság" egyesítésével egy ún. Nagy-Szerbia létrehozása volt. Eszerint Karadžić csupán Szerbia első számú vezetőjének, Slobodan Miloševićnek volt az embere. Mladić hadserege - a szerbek "iszlám agresszivitással" szembeni védelmére hivatkozva - néhány héten belül ellenőrzése alá vonta az ország területének kétharmadát. A boszniai horvátok ugyancsak alapítottak egy "államot" Herceg-Boszna Horvát Közössége (*Hrvatska Zajednica Herceg-Bosne*) néven, melynek nem volt ugyan "parlamentje", de Mate Boban személyében volt "elnöke", valamint egy kb. 50 ezer fős hadserege, amit sokak szerint Horvátországból támogattak, formálisan azonban a Horvát Védelmi Tanács (HVO), illetőleg Milivoje Petković tábornok irányítása alatt állt. A bosnyák katonai erőket állítólag a muzulmán világból látták el fegyverrel. Mindhárom hadseregnek számos "különleges alakulata" volt, melyek lazán kötődtek a vezérkarokhoz, s gyakorlatilag szabadcsapatokként

tevékenykedtek. A legismertebb a szerb *Panteri* (Párducok) volt, amit egy bizonyos Arkan kapitány - Zeljko Ražnjatović - vezetett.

A "területfoglalások" során a bosnyák és a horvát erők eleinte szövetségben álltak, később azonban közöttük is ellentétek alakultak ki. A boszniai háborúban így mindenki harcolt mindenki ellen, s miközben a politikai megoldást célzó diplomáciai tárgyalások eredménytelenül folytak, a szembenálló felek egyre kegyetlenebb módszereket alkalmaztak. A fő cél a homogén nemzetiségi területek kialakítása volt, amit "etnikai tisztogatásokkal" kívántak elérni. Ezzel az eufémisztikus kifejezéssel arra szoktak utalni, hogy ha valamelyik fél elfoglalt egy területet, az ott élő más nemzetiségű lakosságot gyűjtőtáborokba zárta, elűldözte vagy megölte. Ebben különösen a szerb csapatok jártak élen, a "balkáni gyűlöletspirál" következtében azonban ellenfeleik sem maradtak ártatlanok. A szerbek leghírhedtebb vesztőhelye Prijedor és Banja Luka között található keratermi és omarskai, a bosnyákoké pedig a Szarajevóhoz közeli tarcini tábor volt. Hasonló táborok másutt is működtek, így például a Konjic melletti Celebićiben, a Száva menti Brčkonál, valamint Trnopoljében és Bosanski Šamacban. E gyűjtő- és internálótáborokban - melyeket az ott uralkodó viszonyok és elkövetett kegyetlenségek miatt az európai közvélemény koncentrációs táboroknak nevezett - több tízezer ember vesztette életét. Miközben a nemzetközi ellenőröknek néhány szabályszerűen berendezett és működtetett menekülttábor mutatott meg, másutt éhezették, verték, kínozták és gyilkolták a foglyokat. Előbb-utóbb persze sok mindenre fény derült; a szerbek sušicai tábora például úgy vált ismertté, hogy egy dezertált őr, Pero Popović a nyugati sajtónak adott interjúiban beszámolt az ott történekről. Így derült ki az is, hogy e tábor - melynek parancsnoka Dragan Nikolić, a boszniai szerb "titkosrendőrség" tagja (ismertebb nevén "a Jenki") volt - 1992. szeptember végéig Mile Jacimović, a közelben állomásozó jugoszláv szövetségi hadsereg egyik őrnagya "felügyelte". A moszlim foglyokat egy ipari hangárban gyűjtötték össze, ahol az ittás táborparancsnok minden éjszaka találomra kiválasztott, majd kivégzett közülük néhányat. A táborokban és a győztes csaták után nők és fiatal lányok százait erőszakolták meg, gyakran csoportos nemi erőszak keretében. A harcok során egy-egy kisebb falu polgári lakosságát teljesen kiirtották, s a halottakat tömegsírokban hantolták el. Az egyiket később a Srebrenica melletti Čerskánál fedezték fel. E környéken ma is léteznek feltáratlan tömegsírok, s számuk állítólag meghaladja a százat. Azt is feltételezik, hogy a srebrenicai vérengzést - melynek során egyes információk szerint egy nap alatt háromezer ember halt meg - Ratko Mladić irányította (akit egyébként külföldi újságírók ugyanebben az időben többször láttak békésen társalogni Tom Karremans alezredessel, a környéken tartózkodó ENSZ-békefenntartók vezetőjével). A srebrenicaihoz hasonló, bár annál kevesebb áldozatot követelő öldöklésekre került sor Goraždénál, Fočánál, Višegradnál, a Lašva folyó völgyében, valamint Brčkonál is, mely Karadžić szerint "jellegzetesen szerb város", noha az 1991-es népszámlálási adatok szerint a 88 ezer lakosból 44 % volt bosnyák, 25 % horvát, 20 % pedig szerb. Gyakran azért hurcoltak el lakóhelyükről civileket, hogy túszként használják, vagy hadifoglyokra cseréljék őket. A nagyobb városokban orvlövészek tevékenykedtek, hogy bizonytalanná tegyék az ott lakók életét és menekülésre ösztönözzék őket. A téli hidegben százezrek éheztek és maradtak ruha nélkül, s a katonák nem kímélték a gyermekeket sem. A szerb csapatok sokszor megakadályozták, hogy a nemzetközi segélyszállítmányok eljussanak a bosnyák területekre; 1994-ben például a Szarajevó körüli hegyekből gránáttal lőtték a segélycsomagokért sorban állókat.

Boszniában tehát a titói vörös korszakot fekete követte, s a második világháború után ez az öldöklés volt az európai történelem legnagyobb tragédiája: három év alatt 200 ezer ember halt meg, s mintegy 2 milliónak kellett elhagynia otthonát. Az anyagi károkat 80 milliárd dollárra becsülték. A vérontásnak az 1995 végén tartott daytoni konferencián elfogadott megállapodás

vetett véget, mely egyebek mellett a béke nemzetközi katonai erőkkel való biztosításáról is rendelkezett.

A boszniai háború idején más fontos eseményekre is sor került. 1992 tavaszán ténylegesen is önállóvá vált a függetlenségét már 1991. november 20-án kihirdető Macedónia. Ez volt egyébként az egyetlen tagköztársaság, mely békés módon tudta elhagyni az egykori Jugoszláviát - állítólag azért, mert Mladić, akinek felesége macedón, megtagadta a fegyveres beavatkozásra vonatkozó parancs végrehajtását. 1992. április 27-én kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot, mely két tagállammal (Szerbia és Montenegró) és két korlátozottan autonóm területtel (Vajdaság és Koszovó) rendelkezik. Gyakran Kis-Jugoszláviának nevezik, bár a nemzetközi közösség nem ismeri el Jugoszlávia jogutódjaként. A boszniai szerb hadsereg támogatása miatt az ENSZ még 1992. májusában kereskedelmi embargót rendelt el ellene, szeptemberében pedig a Közgyűlés kizárta tagjai sorából. A bajok forrását egyesek a Balkán történeti hagyományaiban, mások a szerb nemzeti karakterben vagy a többséget hatalmába kerítő nacionalizmusban, ismét mások pedig ennek "hangszerelőjében", Slobodan Milošević személyében látják. E kommunistából lett populista népszerű - aki a nyolcvanas évek elején egy belgrádi bankban dolgozott (s a romantikus elképzelések szerint ma is jól bánik a külföldi bankszámlákkal) - a hatalom megszállott "technokratájának" tekintik. Előbb Szerbia, majd Jugoszlávia köztársasági elnöke lett, s a délszláv háborúk különböző szálai nagy valószínűség szerint az ő kezében futottak össze. Sokan annak ellenére is "diktátornak" tartják, hogy választások révén került jelenlegi pozíciójába, s a többség demokratikus úton akár el is mozdíthatná.

A negyedik jelentősebb háború 1995 májusában tört ki, amikor a megerősödött Horvátország egy gyors akcióval lerohanta Krajínát. A két napig tartó harci cselekmények következményeként mintegy 150 ezer szerb - a "Krajinai Szerb Köztársaság" lakosságának kétharmada - menekült el otthonából, többnyire Szerbiába, ahonnan egy részüket a Vajdaságba és Koszovóba telepítették. A horvát csapatok egyes helyeken a menekülők közé lőttek; utóbb azt állítva, hogy fegyveresek voltak közöttük, akik rájuk támadtak.

Az ötödik jugoszláviai háborút a mintegy 90%-ban albánok lakta Koszovó önállósodási törekvése váltotta ki 1998 végén. E törekvések láttán a szerb vezetés korlátozta a korábban is részleges autonómiát és a kisebbségi jogokat, amire viszont az albánok fegyveres alakulatokat kezdtek szervezni. A belgrádi vezetés ekkor - a rend fenntartására és az "ösi szerb föld" védelmére hivatkozva - Koszovóba küldte a szövetségi hadsereget, melynek egységei megtorló és megfélemlítő akciókba kezdtek. A hadsereget több félkatonai szabadcsapat támogatta, akik albán családok ezreit űzték el otthonukból. A világ közvéleménye egy második boszniai háborútól tartott, s a nemzetközi közösség 1999 tavaszán katonai eszközökkel is beavatkozott a konfliktusba: a NATO bombázni kezdte Kis-Jugoszláviát. A bombázásokra a szerb hadsereg az elnyomó akciók fokozásával válaszolt, aminek eredményeként albánok százezerei menekültek el szülőföldjükről a környező országokba. E sorok írásakor [1999. május 31-én] még nem tudható, hogy a konfliktus mikor és hogyan ér véget.

Itt tart ma Jugoszlávia felbomlása, mely talán még mindig nem ért véget. Az elmúlt nyolc év folyamán Európának olyan jelenségekkel kellett (újból) szembenéznie, amelyeken civilizációs öntudata szerint már túllépni látszott: "etnikai tisztogatás", "szabadcsapatok", "orvlövészek", "koncentrációs táborok", "tömegsírok". Egyes becslések szerint 1991 és 1999 között

egymillió ember halt meg, s mintegy ötmillió menekült el lakóhelyéről. Az éhenhalt gyermekek, a megerőszkolt nők és a hegyekben megfagyott öregek pontos számát senki sem ismeri.

A nemzetközi közösség különböző szereplői - így az ENSZ, az Európai Közösség, a NATO és az EBEÉ (majd EBESZ) - több alkalommal is megpróbáltak beavatkozni a válságba: Szerbia ellen kereskedelmi embargót rendeltek el, Szarajevót és más boszniai városokat "védett területté" nyilvánították, élelmiszer- és gyógyszersegélyeket küldtek, diplomáciai közvetítést vállaltak és katonai erőkkel próbálták biztosítani a részleges megállapodásokat. Ám rendszerint késlekedve, bizonytalankodva és összehangolatlanul cselekedtek, aminek több oka volt. A legfontosabb talán az, hogy a jaltai rendszer megszűnése után nem jött létre hatékony nemzetközi biztonsági rendszer, s a nagyhatalmak - valószínűleg látva a közép-európai befolyási övezeteik átrendeződését is - sokáig húzódoztak a legfájdalmasabb lépés, a katonai beavatkozás megtételétől. E lépést végül is nem az ENSZ, hanem a NATO tette meg, ezért jogszerűségét sokan vitatják: ellenzői arra hivatkoznak, hogy a nemzetközi jog nem engedi meg a fegyveres erő alkalmazását a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélkül; helyeslői pedig azt állítják, hogy a humanitárius szükséghelyzet alkalmasint igazolhatja az állami szuverenitás korlátozását.

A jugoszláviai konfliktus kapcsán mindazonáltal az Egyesült Nemzetek Szervezete sem tétlenkedett. A Biztonsági Tanács 1991 és 1993 között számos határozatban foglalkozott a válsággal: elítélte a humanitárius nemzetközi jog megsértését, és úgy ítélte meg, hogy a háborúk veszélyeztetik a nemzetközi békét és biztonságot. Erre tekintettel az 1993. február 22-én elfogadott 808. számú határozatában - az ENSZ Alapokmány VII. fejezetére utalva - kifejezésre juttatta egy nemzetközi büntetőtörvényszék felállításának szándékát, és felkérte a főtitkárt alapokmányának kidolgozására. Három hónappal később, 1993. május 25-én, a 827. számú határozatával létrehozta azt a Nemzetközi Törvényszéket (*International Tribunal*, gyakran használt nem hivatalos elnevezéssel: *International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia; ICTY*), melynek feladata a humanitárius nemzetközi jogot súlyosan sértő cselekedetek elkövetőinek megbüntetése, amennyiben azokra a volt Jugoszlávia területén 1991. január 1. és a Biztonsági Tanács által később meghatározott időpont között került sor. Ezen időpont meghatározására még nem került sor. A törvényszék Hágában működik. Alapokmányát - mely rendelkezik joghatóságáról, megállapítja felépítését és eljárásának főbb szabályait, valamint meghatározza a büntetendő cselekedetek körét - a Biztonsági Tanács fogadta el a 827. (1993) számú határozat mellékleteként. A részletes eljárási és bizonyítási szabályokat az alapokmány felhatalmazása alapján maguk a bírók alkották meg 1994-ben, illetőleg módosították később több alkalommal, legutóbb 1998-ban.

A törvényszék létrejöttének rendkívüli jelentősége a nemzetközi jog, az emberi jogok, valamint a büntetőjog terén első pillantásra is nyilvánvaló: Nürnberg óta ez az első eset, amikor háborús bűncselekmények elkövetőit egy nemzetközi fórum vonja felelősségre.

A hágai törvényszék persze több szempontból különbözik a nürnbergitől. Így mindenekelőtt abban, hogy *polgári* testület, míg a nürnbergi katonai bíróság volt; nem szabhat ki halálbüntetést, míg a nürnbergi megtehetette azt; s csak az *egyéni* felelősség kérdését vizsgálja, szemben a nürnbergi eljárással, melynek során a kollektív bűnösség kérdései is felvetődtek. Fontos különbség az is, hogy az alapítóokmány szerint a háború indítása nem büntetendő, csupán a *hadviselés módja* az. Továbbá: amíg Nürnbergben a vádlott felelőssége távollétében

is megállapítható volt, addig Hágában az *in absentia* eljárás tilalma érvényesül; s amíg a II. világháború utáni ítéleteket nem lehetett megfellebbezni, addig Hágában fellebbezésre és felülvizsgálatra is mód van. Lényeges eltérés az is, hogy Nürnbergben - ahogy mondani szokták - a győztesek szolgáltattak igazságot, Hágában pedig a nemzetközi közösség egészének nevében járnak el. A hágai törvényszéknek - az ENSZ főtitkára szavaival élve - "politikai megfontolások nélkül" kell működnie, s bíraskodási tevékenységében nincs alárendelve a Biztonsági Tanácsnak.

A büntetendő cselekedetek körét az alapokmány a genfi és a hágai jogra, az ún. genocídium-egyezményre, valamint a nürnbergi gyakorlatra tekintettel négy fő csoportban határozza meg. A Nemzetközi Törvényszék olyan személyek ellen jogosult eljárni, akik (a) szándékos emberöléssel, kínzással vagy embertelen bánásmóddal; szenvedés, illetőleg súlyos testi vagy lelki sérelem szándékos okozásával; vagyontárgyaknak a katonai szükségletek által nem indokolt, jogtalan és önkényes elpusztításával vagy eltulajdonításával; hadifoglyok vagy polgári személyek ellenséges haderő szolgálatába kényszerítésével, illetőleg a pártatlan és szabályszerű tárgyaláshoz való joguktól történő szándékos megfosztásával; végül polgári személyek jogellenes kitoloncolásával, bebörtönzésével vagy túsul ejtésével "súlyosan megsértik" az 1949-es *genfi egyezmények* rendelkezéseit. A törvényszék jogosult eljárni azok ellen is, akik (b) megsértették a *háború jogát és szokásait*. Az alapokmány az e körbe tartozó cselekmények körét (az erre való utalás nélkül) az 1907-es hágai egyezményből és annak mellékleteiből vette át, s úgy fogalmazott, hogy az ilyen jellegű szabályszegés magában foglalja a városok és falvak önkényes vagy katonai szükségletek által nem indokolt pusztítását és lerombolását; a vallási, oktatási, művészeti és tudományos célú intézmények szándékos megkárosítását; a köz- és a magántulajdon fosztogatását; valamint az olyan fegyverek alkalmazását, amelyeket szükségtelen szenvedés okozására fejlesztettek ki. Mivel a hágai jog lényegében szokásjogi jellegű, a háború jogának megsértése - az alapokmány szavaival - "magában foglalja" e magatartásokat, de "nem korlátozódik kizárólag ezekre". A büntetendő cselekmények harmadik csoportját (c) a *népirtás*, illetőleg az arra irányuló szövetkezés, az arra való felbujtás, annak kísérlete, vagy az abban való bűnrészesség jelenti. Népiirtást az követ el, aki valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával megöli a csoport tagjait, vagy súlyos testi, illetőleg lelki sérelmet okoz számukra; a csoportra megfontolva olyan életfeltételek erőszakol rá, amelyek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése; olyan intézkedéseket tesz, amelyek megakadályozzák a csoporton belüli születéseket; valamint erőszakos módon más csoporthoz viszi át a csoport gyermekeit. E bűncselekmények meghatározásakor az alapokmány (külön utalás nélkül) az 1948-as genocídium-egyezmény szövegét vette át. Végül, a törvényszék jogosult eljárni (d) az *emberiség elleni bűncselekmények* elkövetői ellen, vagyis felelősségre vonhatja az olyan személyeket, akik "nemzetközi vagy belső, fegyveres konfliktus során" a polgári lakosság ellen meghatározott bűncselekményeket követtek el; így embereket megöltek, kitoloncoltak, leigáztak, bebörtönöztek, kínoztak, megerőszakoltak, illetőleg politikai, faji vagy vallási alapon üldöztek. Az emberiség elleni bűncselekmények ilyen meghatározása csak annyiban tér el a nürnbergi törvényszék alapokmányát jelentő Londoni Kartától, amennyiben megkívánja a fegyveres konfliktus során való elkövetést, de a bűncselekmény bizonyításához nem követeli meg az azzal való összefüggés meglétét (s e vonatkozásban tulajdonképpen a Szövetségi Ellenőrző Tanácsnak a Nürnberg utáni perek alapjául szolgáló egyik rendelkezését követi).

E bűncselekményekért nemcsak az felel, aki elkövette azokat, hanem az is, aki megtervezte, előkészítette, megparancsolta, aki megtervezésükhöz, előkészítésükhöz, illetőleg végrehajtásukhoz segítséget nyújtott, vagy azok elkövetésére mást felbujtott. A "parancsra

tettem" és a "tettet más követte el" jellegű védekezés lehetőségét az alapokmány a 22-es csapdjára emlékeztető módon zárja ki. Egyfelől kimondja, hogy nem mentesül a felelősség alól, aki előjárója vagy kormánya parancsának megfelelően járt el (bár ez enyhítő körülményként figyelembe vehető), másfelől pedig úgy rendelkezik, hogy ha a bűncselekményt alárendelt személy követte el, az nem menti fel előjáróját, amennyiben "tudta, vagy tudnia kellett volna, hogy alárendeltje ilyen bűncselekmény elkövetésére készül vagy azt már véghezvitte", és a cselekmény megelőzése vagy az elkövető megbüntetése végett elmulasztotta megtenni "a szükséges és indokolt intézkedéseket".

A Nemzetközi Törvényszéknek az egyes nemzeti bíróságokkal párhuzamos, de azokéval szemben elsődleges joghatósága van, ami azt jelenti, hogy az eljárás bármely szakaszában kérheti az utóbbiakat egy már megkezdett ügy átengedésére. Az államok továbbá - fogalmaz az alapokmány - "kötelesek együttműködni" a törvényszékekkel, s teljesíteniük kell a tanúk kihallgatására, okiratok átadására, személyek felkutatására, letartóztatására és átadására vonatkozó jogsegélykérelmét. Erre egyébként a Daytoni egyezményt aláíró államok a békeszerződésben külön is kötelezettséget vállaltak. A kiszabott szabadságvesztést - mely akár életfogytig is tarthat - az erre jelentkező és a törvényszék által kiválasztott államban hajtják végre, amennyiben börtönviszonyai megfelelnek a nemzetközi egyezményekben előírt követelményeknek. Ilyen hajlandóságot eddig a Svédország, Norvégia, Finnország, Olaszország, valamint (nyilvánvalóan vallási-politikai okból, ám a törvényszék tisztviselői által nem kitörő lelkesedéssel fogadva) Pakisztán és Irán jelzett.

A vádolt személyek kiadását Jugoszlávia valamilyen ürüggyel eddig szinte mindig megtagadta, bár korábban e téren Bosznia-Hercegovina és Horvátország sem mindig jeleskedett, a "Boszniai Szerb Köztársaság" pedig még hamis papírokat is kiállított számukra. A kiadási kérelem megtagadása esetén a törvényszék csak annyit tehet, hogy formálisan értesíti a Biztonsági Tanácsot; miként ezt akkor tette, amikor Radovan Karadžić egy ideig állítólag Kis-Jugoszlávia területén tartózkodott. A nemzetközi közösség egyéb szervei persze más módon is nyomást gyakorolhatnak az egyes államokra: Horvátország magatartása például akkor változott meg - s a rossz nyelvek szerint ekkor adta ki a boszniai vérengzések egyik mellékszereplőjét, Zlatko Aleksovskit -, amikor sejtették vele, hogy ha nem működik együtt Hágával, esetleg nem kapja meg a megígért mintegy félmilliárd dollárnyi hitelt. Az egyes Jugoszláv utódállamok egyébként sokáig szerették volna "saját szervezésben" lebonyolítani a felelősségre vonást, s köztörvényes bűncselekmények miatt mind Szerbiában, mind Boszniában elítéltek olyan személyeket, akiknek magatartása az alapokmány szerint másként minősülne. Az ilyen eljárásoknak olykor az volt a céljuk, hogy megvédjék az illetőt a nemzetközi büntetőjogi felelősségre vonástól, ami persze ellentétes az alapokmánnyal, s annak alapján nem jelenti a nemzetközi jogi felelősségre vonás elmaradását. A nemzeti (állami) bíróságok általi felelősségre vonásnak ugyanakkor - az alapokmányban meghatározott feltételek megléte esetén - nincs nemzetközi jogi akadálya. A jugoszláv utódállamokban folyt eljárásokon kívül eddig három ilyen perre került sor. Novislav Đajićnak egy müncheni bíróság előtt kellett azért felelnie, mert egy szerb szabadcsapat tagjaként Foča mellett 1992-ben részt vett 27 muzulmán kivégzésében és 14 másik (máig) ismeretlen helyre való elhurcolásában. 1993-ban Németországba távozott, ahol 1996-ban letartóztatták, s vádat emeltek ellene emberölés és népiirtás miatt. Nikolo Jorgićnak 22 muzulmán kivégzéséről egy düsseldorfi bíróság előtt kellett számot adnia; egy G. nevű személyt pedig a svájci Lausanneban vontak felelősségre a jugoszláviai harcok során tanúsított magatartásáért. Az utódállamok vezetői körében jellegzetes attitűd, hogy mindig csak a másik ország polgárait szeretnék megbüntetni vagy Hágában látni. Ez egy időben kölcsönös feljelentgetésekhez vezetett: Muhamed Šaćirkeji egykori bosnyák belügyminiszter például Slobodan Miloševićet vádolta

azzal, hogy közvetlenül is felelős a boszniai vérengzésért; a "Boszniai Szerb Köztársaság" vezetői Alija Izetbegović ellen szóló dokumentumokat adtak át a törvényszék főügyészének; a "Krajnai Szerb Köztársaság" egykori elnöke, Milan Martić a horvát köztársasági elnök, Franjo Tuđman ellen vádaskodott, Tuđman pedig Martić ellen tett "feljelentést".

Az alapokmány szerint a Nemzetközi Törvényszéknek három szervezeti egysége van: az első fokon, illetőleg fellebbviteli fórumként eljáró *bírói tanácsok*, a *főügyész*, valamint a *hivatal*.

Az eredetileg tizenegy, jelenleg tizennégy bíró első fokon három, másodfokon pedig öttagú tanácsokban jár el. A bírókat az ENSZ Közgyűlése választja négy évre azon "nagy erkölcsi tekintélyű, pártatlan és becsületes személyek" köréből, akik hazájukban megfelelnek a legmagasabb bírói tisztség betöltéséhez megkívánt követelményeknek. 1993-ban a Közgyűlés egy amerikai, egy ausztrál, egy Costa Rica-i, egy egyiptomi, egy francia, egy kanadai, egy kínai, egy olasz, egy malajziai, egy nigériai, egy olasz és egy pakisztáni bírót választott meg. A törvényszék elnöke az olasz Antonio Cassese volt. 1997-ben hét új bírót választottak és négyet újraválasztottak, 1998-ban pedig - a munkaterhek növekedésére tekintettel - a Biztonsági Tanács felemelte a bírók számát, hogy egy harmadik első fokú tanács is működhessen a korábbi kettő mellett. Jelenleg a törvényszék tagja a marokkói Mohamed Bennouna, az olasz Antonio Cassese, a francia Claude Jorda, az ausztrál David Anthony Hunt, a brit Richard George May, az amerikai Gabrielle Kirk McDonald, a zambiai Florence Ndepele Mwachande Mumba, a kolumbiai Rafael Nieto Navia, az egyiptomi Fouad Abdel-Moneim Riad, a jamaicai Patrick Lipton Robinson, a portugál Almiro Simoes Rodrigues, a guyanai Mohamed Shahabuddeen, a malajziai Lal Chand Vohrah és a kínai Tieya Wang. Az elnöki tisztséget Gabrielle Kirk McDonald tölti be, helyettese Mohamed Shahabuddeen. Az első fokú és a fellebbviteli tanácsok tagjai rendszeresen váltják egymást. E rotációs rendszer helyességét egyesek vitatják, mondván: egy rendszerint első fokon ítélkező, de kivételesen fellebbviteli ügyben is eljáró bíró nem könnyen bírálja felül kollégái ítéletét, mert attól tart, hogy legközelebb az ő döntését is könnyebben megváltoztatják.

A főügyészt - akinek feladata a törvényszék elé állítandó személyek felkutatása és vád alá helyezése, s akit munkájában több tárgyaló ügyész segít - a Biztonsági Tanács nevezi ki négy évre. Szolgálatának letelte után újra kinevezhető; erre azonban eddig nem került sor, mert a tisztség első viselői (a venezuelai Ramón Escovar-Salamon és a dél-afrikai Richard J. Goldstone) idő előtt lemondtak. A főügyészi feladatokat 1996 októberétől a kanadai Louise Arbour látja el. Arbour asszony sokkal agilisabb elődeinél (amikor átvette hivatalát hét vádlott volt őrizetben, jelenleg huszonöt), s módosította a vádemelés politikáját is: a mellékszereplők helyett a szervezők és a magas rangú parancsnokok, illetőleg a rendkívül brutális tettek elkövetőinek felelőssége vonására törekszik.

A törvényszék hivatali apparátusa 1993-tól kezdődően - dacolva a nemzetközi közvélemény bírálataival is - folyamatosan bővül. 1993-ban a bírók mellett összesen egy-két jogi előadó és négy szerződéses titkárnő dolgozott. Négy évvel később - amikor még csak egy ítélet született, s az is beismerő vallomás alapján - a személyzet létszáma 362 volt. Jelenleg 729 hivatalnok (jogi előadó, elemző, vizsgáló, sajtóreferens, tolmács), 14 kisegítő alkalmazott és 24 gyakornok dolgozik a hágai épületben. A költségvetés hasonló ütemben emelkedett: a törvényszék működése 1993-ban 276 ezer, 1994-ben 10 millió, 1997-ben mintegy 50 millió, 1999-ben pedig 94 millió dollárjába került az ENSZ-nek. Ezen kívül számos állam és nemzetközi szervezet támogatta a hágai intézményt közvetlen pénzbeli és tárgyi

adományokkal (többek között számítógépekkel); 1997-ben például 8 millió dollár értékben. Ha azt vesszük, hogy e sorok írásakor egyetlen olyan személy tölti jogerős szabadságvesztés-büntetését, akit Hágában ítélték el, akkor jogosnak tűnik a felvetés, hogy a törvényszék kissé drágán működik. Az efféle bírálatokban ugyanakkor van egy kis túlzás is, hisz az elmúlt hat évben a törvényszéknek számos feladatot kellett megoldania; például elfogadta eljárási rendjét, több ügyben megkezdte vagy már be is fejezte a bizonyítást, helyi irodákat nyitott az egykori Jugoszlávia területén, megállapodásokat kötött egyes államokkal az ítéletek végrehajtására vonatkozóan, és így tovább. A fő probléma mindazonáltal éveken át az volt, hogy a jugoszláv hatóságok nem, vagy csak nehézkesen működtek együtt a főügyésszel, ezért nem volt vádlott, akinek az ügyét meg lehetett volna tárgyalni. Működésének első két évében például egyetlen őrizetbe vett vádlottja sem volt. E helyzet az elmúlt két évben jelentősen megváltozott. Sokat mond e tekintetben azon napok száma, amit a bírók tényleges ülésével töltöttek: ez 1994-ben három, 1995-ben huszonegy, 1996-ban százharmincegy, 1997-ben pedig százhetvenhat nap volt.

A főügyészek hat év alatt 89 személy ellen emeltek nyilvánosan vádat, összesen 26 vádiratban. Közöttük van Radovan Karadžić, Ratko Mladić és Milan Martić, valamint Ivica Rajić és Blagoje Simić, akik ellen a törvényszék nemzetközi elfogatóparancsot (*international arrest warrants*) adott ki. Jelenleg mind az öten szabadlábon vannak. Hasonló módon körözik Dragan Nikolićot, a sušicai tábor parancsnokát, valamint a vukovári vérengzés három felelősét, Mile Mrkšićet, Veselin Šljivančanint és Miroslav Radićot is. Az egykori Jugoszláv Néphadsereg e magas rangú tisztjeit (egyikük jelenleg nyugdíjas, másikkuk "üzletember", a harmadik pedig továbbra is katonaként szolgál valahol) azzal vádolják, hogy - a vukovári polgármesterrel, Slavko Dokmanovićtal együtt - 1991-ben ők irányították a vukovári kórház 260 betegének és dolgozójának a közeli Ovčara-birtok ra történt elhurcolását, ottani megkínzását és legyilkolását. Rajtuk kívül a vádiratokban - többek között - Duško Sikirića, Vinko Martinović, Radomir Kovać, Radovan Stanković, Zoran Marinić, Dusan Knezević, Dragan Fustar, Zoran Vuković, Zeljko Meakić, Gojko Janković, Ranko Cesić, Damir Došeć, Janko Janjić, Mladen Naletilić, Momcilo Gruban, Dragan Zelenović, Goran Borovnica, Dragan Kulundzija, Dragoljub Prcac, valamint Nenad és Predrag Banović neve szerepel. Vádolják továbbá Zeljko Ražnjatovićot, *alias* Arkan kapitányt, aki először Kelet-Szlavóniában, aztán Boszniában védte a szerb érdekeket, s a híradások szerint 1999 tavaszán Koszovóban tevékenykedett. A legújabb fejlemény, hogy 1999. május végén - Jugoszlávia NATO általi bombázásának napjaiban - (nyilvánosan) vád alá helyezték Slobodan Miloševićet és négy másik jugoszláv vezetőt.

Több személy ellen egyébként a főügyész úgy emelt vádat, hogy nem hozta nyilvánosságra (*sealed indictment*). Ilyenkor bírói jóváhagyással nemzetközi elfogatóparancsot adnak ki, s a vádat csak ennek foganatosítása után közlik nyilvánosan. E különleges megoldást - melynek jogszerűségét egyesek vitatják - azért vezették be, hogy a vádemelésről értesülve a körözött személy ne rejtőzhessen el. Alkalmazása néhány esetben problémákhoz is vezetett. Simo Drljača például a vádról - állítólag - mit sem tudva megpróbált ellenállni az őt letartóztatni akaró IFOR-katonáknak, akik lelőtték. A vukovári Slavko Dokmanovićot pedig, akit a szerbek nem adtak ki Hágának, egy Horvátországban működő UNTEAS-egység gyakorlatilag törbeccsalta, és a szerb-horvát határon fogta el. Dokmanović ügyvédje azon az alapon vitatta e lépés jogszerűségét, hogy a békefenntartók e csoportjának csak horvát területen lett volna joga lépéseket tenni letartóztatása érdekében.

A nyilvánosságra hozott esetekben bizonyítási nehézségek vagy más okok miatt 18 fő vonatkozásában utóbb elejtették a vádat; téves azonosítás miatt pedig 2 személy letartóztatását szüntették meg. Négy vádlott (Stipo Alilović, Djorđe Dukić, Slobodan Miljković és Simo Drljača) letartóztatása előtt meghalt, egy (Milan Kovačević) a hágai fogdában szívrohamot kapott; Slavko Dokmanović pedig 1998-ban öngyilkos lett. Jelenleg hatvanhárman állnak vád alatt. Közülük huszonöten (többek között Dragoljub Kunarać, Radislav Krstić, Miroslav Tadić, Simo Zarić, Miroslav Kvočka, Mlado Radić, Zoran Zigić, Milojica Kos, Milorad Krnojelac, és Stevan Todorović) egy hágai börtön elkülönített celláiban várják tárgyalásuk kezdetét vagy az ítélethozatalt; egyikük (Milan Simić) betegségére tekintettel szabadlábon, egy másikuk (Tihomir Blaškić) pedig háziőrizetben van. A letartóztatásokat eddig részben Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Németország és Ausztria nemzeti hatóságai, részben a nemzetközi békefenntartók foganatosították, több vádlott azonban önként jelentkezett. Ezt először - és meglehetősen nagy sajtónyilvánosság mellett - Tihomir Blaškić tette meg 1996 áprilisában, akit később mások is követtek, például a Kordić, Kupreškić és Čerkez ügyek vádlottjainak többsége. Állítólag abban bíznak, hogy a főügyész nem tudja majd bizonyítani az ellenük felhozott vádakát.

Az első fokú tanácsok 1999. május 31-ig öt ügyet zártak le; négy alkalommal bizonyítási eljárás után, egy esetben beismerő vallomás alapján hoztak ítéletet. Az öt ügyben hét vádlott büntetőjogi felelősségét állapították meg, egyet pedig felmentettek. Az ítéletek közül mindeddig egy emelkedett jogerőre - az, ami beismerő vallomás alapján született.

A legismertebb hágai perben Duško Tadićnak kellett tetteiért felelnie. Tadićot 1994-ben tartóztatták le Németországban, ahol eljárást is indítottak ellene, a hágai főügyész kérésére azonban Németország - a szükséges jogszabályok megalkotása után - 1996-ban átengedte a joghatóságot a Nemzetközi Törvényszéknek. Képviselője ezt a törvényszék alapokmánya által is megfogalmazott *non bis in idem* elvére hivatkozva kifogásolta, mondván: az eljárás Németországban már megkezdődött. A panasszal kapcsolatban azonban az eljáró tanács úgy foglalt állást, hogy a többszöri eljárás tilalmát kimondó szabály az adott esetben azért nem alkalmazható, mert a nemzetközi törvényszéknek a nemzeti bíróságokkal szemben elsődleges joghatósága van, s Tadićot a német bíróság még nem ítélte el. A vád szerint a szerb Tadić Kozarać faluban részt vett a nem szerb lakosság elűldözésében, melynek során két személyt megölt, több helyi lakost pedig az omarskai táborba hurcolt, ahol alkalmi örként kegyetlenül verte a foglyokat. Kegyetlenkedett a rabokkal a keratermi és a trnopoljei táborokban is, ahol ugyancsak örként teljesített "szolgálatot". Áldozatainak egy részét korábban személyesen ismerte. Állítólag részt vett több nő csoportos megerőszakolásában, a rabok megalázásában és a szexuális megkínzásában is. Tadić tagadta a vádakát, s arról kívánta meggyőzni a törvényszéket, hogy közlekedésrendészeti feladatokat ellátó katonaként csak a foglyok összegyűjtésében, őrzésében és az egyik táborból a másikba való átszállításában vett részt. A bizonyítási eljárásra - melynek keretében 116 tanút hallgattak ki, és 386 bizonyítékot terjesztettek elő - 1996. május 7. és november 28. között került sor. Minthogy az áldozatok egy része vonakodott a tanúskodástól, a vád egyik tanúja pedig hamis vallomást tett, amit a védelem ügyesen leleplezett, az ügyésznek csak azt sikerült bizonyítania, hogy Tadić tevékenyen részt vett a polgári lakosság elűldözésében, s jelen volt a csoportos nemi erőszakok és a foglyokkal szembeni más kegyetlenkedések alkalmával, azt azonban nem, hogy ez utóbbiakban aktív szerepet játszott. Az első fokú tanács a háború jogának és szokásainak megsértése, valamint az emberiség elleni bűncselekmények elkövetése miatt 1997. május 7-én bűnösnek mondta ki a vádlottat, s 1997. július 14-én húsz év

szabadságvesztésre ítélte. Tadić fellebbezett; a fellebbviteli tanács még nem döntött bűnösségéről.

1998 végén elsőfokon befejeződött az ún. Celebići ügy is, melyben a Celebići-táborban 1992 folyamán elkövetett gyilkosságok és kegyetlenkedések miatt négy bosnyákot állítottak a törvényszék elé: Zdravko Muciót, a tábor parancsnokát, Hazim Delićet, Mució helyettesét és későbbi utódát, Ezad Landžot, az egyik őrt, valamint Zejnil Delaciót, a boszniai hadsereg ún. taktikai egységének parancsnokát, aki koordinációs tevékenységet végzett a körzetben. A vádlottak közül kettőt Ausztriában tartóztattak le 1996-ban. A per másfél évig tartott; ez idő alatt 122 tanút és 9 szakértőt hallgattak meg, s mintegy 16 ezer oldalnyi jegyzőkönyvet készítettek. A csaknem ötszáz oldalas ítélet szerint a vád bebizonyította, hogy Delić gyilkosságokkal, kínzásokkal és nemi erőszakkal tizenhárom alkalommal megsértette a genfi egyezményeket, az eljáró tanács ezért őt 20 évi szabadságvesztésre ítélte. Landžo a háború jogának és szokásainak tizenhétrendbeli megsértéséért (amit ugyancsak gyilkosságokkal, kínzásokkal és nemi erőszakkal valósított meg) 15 év szabadságvesztést kapott; büntetési tételének megállapításakor azonban az eljáró tanács enyhítő körülményként figyelembe vette, hogy a tettek elkövetésekor még huszadik életévét sem töltötte be, s szülőfalujában a szerbek követtek el hasonló cselekményeket honfitársaival szemben. Mució táborparancsnokot 7 év szabadságvesztésre büntették, ami azzal magyarázható, hogy a meghallgatott tanúk szerint személyesen nem vett részt a gyilkosságokban és a kínzásokban, s nem erőszakolt meg senkit. Delaciót felmentették, minthogy - az indokolás szerint - koordinátorként nem rendelkezett tényleges hatalommal a Celebići-tábor felett. Az ítélet ellen mindhárom elítélt, Delacić esetében pedig az ügyész fellebbezett.

1998. június 8-án kezdődött Anto Furundžija ügye, melyben "csak" nyolc tanút hallgattak ki, és húsz tárgyi bizonyítékot vizsgáltak meg, ezért a bizonyítási eljárás hat napig tartott, s az ítélet még az év vége előtt megszülethetett. A tárgyaláson bebizonyosodott, hogy a 23 éves Furundžija, a *Jokerek* néven ismert paramilitáris szervezet egyik egységének parancsnokaként 1993. május 15-én megkínzott egy asszonyt (kihallgatása közben törét a combjához nyomva megfenyegette, hogy ha nem mond igazat, azzal a vaginájába hatol), s nem akadályozta meg, sőt végignézte, hogy alárendeltje ezek után egy gumibottal megverje, majd orális és vaginális közösülésre kényszerítse a szerencsétlent. Az első fokú tanács Furundžiját a háború jogának és szokásainak megsértése miatt 10 év szabadságvesztésre ítélte. Enyhítő körülményként figyelembe vette fiatal életkorát, büntetlen előéletét, valamint azt, hogy gyermeke van. Az ítélet ellen Furundžija fellebbezett.

A negyedik ügyben a horvát Zlatko Aleksovskit, egy hírhedt mostari börtön, a *Heliodrom* parancsnokát vádolták azzal, hogy 1993-ban - amikor a Lašva folyó völgyében a HVO támadást indított a moszlim polgári lakosság ellen - az általa felügyelt intézményben olyan rendszert alakított ki, amelyben az örök szándékosan kegyetlenkedtek az ott fogva tartott muzulmán és szerb elítéltekkel, több esetben testi szenvedést és egészségkárosodást okozva nekik. A vád szerint a börtönparancsnok megsértette a genfi egyezményeket, valamint a háború jogát és szokásait. Az eljáró tanács 64 tanú meghallgatása és 176 bizonyító dokumentum mérlegelése után az előbbi vádat nem találta megalapozottnak, az utóbbit viszont igen, s ezért Aleksovskit - aki az ítélet meghozatalakor (1999 tavaszán) két év, tíz hónap és huszonkilenc napja volt őrizetben - két év hat hónap szabadságvesztésre ítélte. Az előzetes fogvatartásra tekintettel a büntetést letöltöttnek tekintette, és elrendelte az elítélt szabadon bocsátását. Aleksovski ennek ellenére fellebbezett, amihez - az ítélet súlyosbítását kérve - az ügyész is csatlakozott.

A törvényszék fellebbviteli tanácsa jelenleg négy ügyet tárgyal: azokat, amelyekben az első fokú tanácsok bizonyítási eljárás után hoztak ítéletet. Az egyetlen jogerős ítélet 1999. május 31-ig Dražen Erdemović ügyében született, aki beismerő vallomást tett. A hágai igazságszolgáltatás malmai azonban az ő esetében sem örültek valami gyorsan. Erdemovićot a háború jogának és szokásainak megsértésével, valamint emberiség elleni bűncselekmények elkövetésével vádolták. Vallomásában elismerte, hogy fegyvertelen moszlimokkal erőszakoskodott, Srebrenica eleste után pedig osztagának tagjaként (egy olyan akcióban, amelyben öt óra alatt több száz polgári személyt végeztek ki) több embert megölt. Ezért az első fokú tanács 1996. november 29-én tíz év szabadságvesztésre ítélte, amit ő a körülményekre tekintettel roppant súlyosnak tartott. Fellebbezést nyújtott be a büntetés mértéke ellen, melyben arra hivatkozott: nem tudta, hogy vallomásával a két vádpontból a súlyosabb bűncselekmény elkövetését is elismerte. A fellebbviteli tanács 1997. október 7-én úgy határozott, hogy egy másik első fokú tanácsnak újra kell tárgyalnia az ügyet, mert a vallomás előtt a vádlottat nem tájékoztatták kellő módon a következményekről, ezért nem volt tisztában azzal, hogy milyen bűncselekmény elkövetését ismeri be. Erdemović az 1998. január 14-én tett újlágos vallomásában elismerte, hogy megsértette a háború jogát és szokásait, mire az ügyész elejtette ellene az emberiség elleni bűncselekményre vonatkozó vádat, így 1998. március 5-én öt év szabadságvesztést szabtak ki rá. Enyhítő körülményként figyelembe vették, hogy a boszniai háborúban nem töltött be vezető szerepet (gyakorlatilag közkatonaként szolgált), a bűncselekmények elkövetésekor 23 éves volt, családja van, s beismerő vallomásában őszintén megbánta tettét. Dražen Erdemović 1998 augusztusától egy norvégiai börtönben tölti büntetését, ahonnan - minthogy két év előzetes fogvatartását is beszámítják - 2001-ben szabadul.

Hasonló eljárási probléma egyébként Goran Jelisić ügyében is felvetődött, ahol az első fokú tanács már úgy döntött, hogy az (enyhébb büntetéssel járó) emberiség elleni bűncselekményekre vonatkozó beismerő vallomás alapján csak azután szabja ki a büntetést, ha lefolytatta a (súlyosabb büntetéssel járó) népirtás vádjával kapcsolatos bizonyítási eljárást is. Érdekes itt megjegyezni, hogy a népirtás viszonylag ritkán szerepel a vádak között, aminek talán az az oka, hogy ebben az esetben az ügyésznek bizonyítani kell az eredményre vonatkozó célzatot is, ami nem könnyű feladat. A nyilvánosságra hozott vádiratokban a főügyész eddig Radovan Karadžićot, Ratko Mladićot, Radislav Krstićet, Zeljko Meakićot, Goran Jelisićet, valamint a keratermi tábor parancsnokát, Duško Sikirićát vádolta népirtással. Nem szerepel a népirtás ugyanakkor a Slobodan Milošević-vel szembeni vádiratban.

A Nemzetközi Törvényszék első fokú tanácsai előtt jelenleg négy eljárás van folyamatban. 1997. június 24-én kezdődött Tihomir Blaškić tábornok pere, akit azzal vádolnak, hogy 1992/93-ban a HVO részéről ő irányította a Lašva folyó völgyében élő polgári lakosság elleni támadást, melynek eredményeként muzulmánok ezrei menekültek el otthonukból. Eljárásjogi szempontból az ügy érdekessége az, hogy a tanács egy sajátos végzésben (*subpoena duces tecum*) büntetés terhe mellett bizonyos iratok átadására kívánta kötelezni Horvátország védelmi miniszterét, valamint Bosznia-Hercegovina egyik vezető tisztségviselőjét. A horvát miniszter, Gojko Šušak nemzetbiztonsági okokra hivatkozva nem adta ki az iratokat, s az államok szuverenitására utalva megkérdőjelezte a törvényszék azon jogát, hogy bármire is kötelezze egy szuverén állam tisztségviselőjét. A vitát lezáró határozatban - melyhez az egyik bíró (Gabrielle Kirk McDonald) különvéleményt csatolt - a fellebbviteli tanács úgy foglalt állást, hogy a törvényszék kötelezheti az egyéneket és az államokat (ellenszegülés esetén azonban az utóbbiakat nem kényszerítheti), az államok meghatározott tisztségviselőinek azonban nem adhat utasítást. Bizonyító iratok beszerzése végett továbbá nem az egyes tisztségviselőket, hanem magukat az államokat kell megkeresnie, amelyek hivatkozhatnak

ugyan nemzetbiztonsági szempontokra, ám kifogásaik megalapozottságát törvényszék - akár az iratokba is betekintve - mérlegelheti.

1998 augusztusában tartották az ún. Kupreškić-per első tárgyalását, melyben hat rendfokozat nélküli horvát katonát (Drago Josipovićot, Vladimir Santicót, Dragan Papićot, valamint három testvért: Mirjan, Vlatko és Zoran Kupreškićot) vádolnak azzal, hogy a közép-boszniai Vitez környékén 1993-ban gyilkosságokat követtek el és kegyetlenkedtek a polgári lakossággal. A múlt év novemberében kezdődött Goran Jelisić pere, aki a brčkoi terror egyik vezérlakja volt, ez év áprilisában pedig az ún. Kordić-Čerkez ügy, melyben a boszniai horvát vezetés legmagasabb köreihez tartozó Dario Kordićot, és egy horvát szabadcsapat parancsnokát, Mario Čerkezt vádolják azzal, hogy Bosznia-Hercegovina különböző városaiban és falvaiban 1991 és 1994 között négy alkalommal emberiség elleni bűncselekményeket követtek el, nyolc alkalommal megsértették a genfi egyezményeket, s tízszer a háború jogát és szokásait.

A törvényszék egyébként mind ügyészi, mind bírói szakban gyakran egyesít, illetve elkülönít bizonyos ügyeket, ami a bűncselekmények csoportos elkövetésére és bizonyításuk nehézségeire tekintettel érthető. A táborokban az örök gyakran váltották egymást, egyesek pedig (például Zoran Zigić vagy Duško Tadić) két-három táborban is tevékenykedtek. A bizonyítási eljárást illetően a törvényszék vegyíti a bizonyítékokat a bíróság előtt csak gondos mérlegelés után felhasználni engedő *common law* hagyományokat (ahol ezzel az esküdtek befolyásolását kívánják kizárni) és a bizonyítékként csaknem mindent felhasználni engedő kontinentális jogrendszerek megoldásait. Az első időszakban, így a Tadić-per kezdetén, a védelem indítványára történész és katonai szakértők véleményét is kikérték például Jugoszlávia felbomlásának okairól, a jugoszláv hadsereg vezetéséről és más általános kérdésekről, amire újabban nem kerül sor. Az ítélező tanácsok bizonyító anyagként fogadják el a helyszíni meghallgatások jegyzőkönyveit, vagy a törvényszék helyi megbízottja előtt tett tanúvallomásokot (melynek kapcsán a Blaskić ügyben védői indítványra még abban is dönteni kellett, hogy elfogadható-e a vallomás, ha a tanú azóta meghalt). A törvényszék ugyanakkor nem enged meg bármilyen bizonyítást: amikor Hazim Delić védője a vádlott által több alkalommal is megerőszakolt két asszony egyikének szexuális előéletével kapcsolatos bizonyítékokat akart előterjeszteni (egyébként arra vonatkozóan, hogy korábban abortusza volt), akkor az eljáró tanács ezt nem tette lehetővé. 1996-tól továbbá a törvényszék vizsgálóbizottságokat küld a helyszínre, például a tömegsírok feltárása végett, melyek jelentéseit bizonyítékként kezeli. A tanúkihallgatások egy részét újabban műholdas videókonferenciák révén bonyolítják. A modern *high tech* és a tanúvallomásokból előtűnő ősi barbárság e sajátos kombinációja eleinte sokakat meglepett. Gyakran alkalmazzák a tanúvédelem különböző formáit is; így a részleges (a nyilvánosság előtti) vagy a teljes (a vádlottra és védőjére, vagy csak az előbbire kiterjedő) névtelenséget, az eltorzított hanggal vagy képpel lejátszott videofelvételeket, s kellő garanciák mellett elfogadják az álnéven tett tanúvallomásokot is. A vádlottak jogaira hivatkozva a védők rendszerint kifogásolják e módszereket - olykor sikerrel, olykor sikertelenül. Az anonimitást a védőügyvédek számára többször feloldották; az egyik esetben azonban a védő szivárogtatta ki a tanú azonosításához szükséges adatokat (amiért az eljáró tanács komoly összegre bírságolta). A bírók kizárására vonatkozó indítványt eddig három alkalommal terjesztettek elő. Egyszer azért, mert elfogultnak tartották a bírót a *subpoena duces tecum* végzés kapcsán megfogalmazott különvéleménye miatt; másodszer azért, mert két bíró (Claude Jorda és Fouad A. Riad) több olyan tanácsnak is tagja volt, amelyek egymással összefüggő ügyeket tárgyaltak, s ez az indítvány szerint kihatott pártatlanságukra. A harmadik ügyben Odio Benitot kívánták kizárni az ítélezésből, aki bíróvá választása után Costa Rica elnökhelyettese lett. A védelem szerint e magas "politikai funkció" következtében Benito asszony hazájában nem tölthetné be a

legmagasabb bírói tisztséget, s mivel a kérdéses időben Costa Rica a Biztonsági Tanács tagja volt, a hágai bírói székben politikai funkciót gyakorol. A törvényszék mindhárom indítványt elutasította, s a döntés helyessége a harmadik esetben talán vitatható.

Az ilyen és ehhez hasonló problémák mellett érdemes végiggondolni a Nemzetközi Törvényszék működésével kapcsolatos legáltalánosabb kérdéseket is. Ezek közül itt háromra utalok: a törvényszék megalapításának jogszerűségével kapcsolatos aggályokra, a büntetendő cselekedeteknek az alapokmány által adott meghatározásával kapcsolatos problémákra, külön kiemelve a hagyományosan nemi erkölcs elleninek nevezett bűncselekmények kérdését, valamint legfőbb politikai vezetők felelősségre vonásával kapcsolatos vitára.

Többen felvetik, hogy a törvényszéket nem a nemzetközi jog előírásainak megfelelően alapították meg. Ennek azért van nagy jelentősége, mert ha így lenne, az kihatna mind az államok, mind a vádlottak azon kötelezettségére, hogy ismerjék el joghatóságát. A problémát e tekintetben az okozza, hogy a törvényszéket a Biztonsági Tanács hozta létre, s nem az ENSZ Közgyűlése vagy az államok egy e célból összehívott konferenciája. Az ENSZ Alapokmánya felhatalmazza ugyan a Biztonsági Tanácsot a "feladatainak elvégzéséhez szükséges" *kisegítő szervek* létrehozására, ám a humanitárius nemzetközi jog érvényre juttatását nem sorolja e feladatok közé. Tadić ügyvédje erre tekintettel állította azt a vádemelés után, hogy a Biztonsági Tanács túllépte hatáskörét, ezért a törvényszék nem ítélezhet védenccé felett. Az indítványt az első fokú tanács elutasította, bár meglehetősen különös indokolással: az abban foglalt felvetést olyan "politikai kérdésnek" minősítette, ami jogilag nem ítéltető meg. A fellebbezési tanács - érdemben helybenhagyva a döntést - módosította az indokolást, és úgy vélte, hogy a probléma jogi jellegű, mely jogi választ kíván, hisz a Biztonsági Tanács döntései is alá vannak vetve a jogszerűség követelményeinek. E jogi válasz keretében egyebek mellett arra utalt, hogy az ENSZ Alapokmánya szerint a Biztonsági Tanács feladata a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, márpedig a Jugoszláviában történtek veszélyeztették azt. Ebben az értelemben a törvényszék megalapításakor a Biztonsági Tanács feladatait látta el, tehát jogszerűen cselekedett. Ezt ugyanakkor - a konkrét ügyektől függetlenül - a szakirodalomban néhányan azon az alapon vitatják, hogy az emberi jogok megsértése rendszerint nem veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot (bár más okból fel kell lépni ellene). Mások ezzel szemben úgy vélik, hogy ahol súlyosan megsértik az emberi jogokat, ott a nemzetközi béke és biztonság is veszélyben van.

Ezen érvekre és az ENSZ Alapokmányban foglaltakra tekintettel ezek után az olvasónak kell eldöntenie, hogy a Nemzetközi Törvényszéket *jogszerűen alapították-e meg*. Az ezzel kapcsolatos állásfoglalás során talán mérlegelni kell azt is, hogy milyen következményekkel járt volna az, ha a Biztonsági Tanács - melynek bizonyos döntései egyébként az Alapokmány szerint minden tagállamra nézve kötelezőek - 1993-ban a törvényszék felállítását a Közgyűlés elé utalja, vagy nemzetközi konferenciát hív össze ezért. A Közgyűlés valószínűleg még ma is vitatkozna egyes kérdéseken, az e célból összehívott konferencián elfogadott egyezményt pedig az annak érvényesítéséhez esetleg nélkülözhetetlen államok egy része talán nem ratifikálná. Ám aki könnyen dönt el jogi kérdéseket ilyen vagy ezekhez hasonló következmények alapján, az mérlegelje azt is, hogy a törvényszék 1993-as megalapítása végül is szinte semmit sem akadályozott meg Boszniában, s a kilátásba helyezett felelősségre vonásnak aligha volt visszatartó vagy elrettentő hatása.

Ugyanilyen nehéz kérdéseket vetnek fel a törvényszék alapokmányának azon rendelkezései, amelyek meghatározzák a büntetendő cselekedeteket. Problémát jelenthet például, hogy körük nem terjed ki a béke elleni bűncselekményekre, vagyis a háborúindítást nem büntetik. Ha megtennék - mondják egyesek - a vádlottak között lenne Alija Izetbegović, sőt (Krajina 1995-ös lerohanása miatt) Franjo Tuđman is, s a főügyésznek minden bizonnyal könnyebb dolga lenne a Slobodan Milošević elleni vád bizonyításakor. Ám másfelől az is igaz, hogy a háborúindítás büntetésének előírása szinte végeláthatatlan politikai vitákra adna okot az egykori Jugoszláviából létrejött államok között.

Komolyabb probléma ennél, hogy a büntetendő magatartásokat meghatározó rendelkezések dogmatikailag számos vonatkozásban kidolgozatlanok. A nemzetközi büntetőjog szakértői felvetik például, hogy az emberiség elleni bűncselekményeket és a népiirtást megvalósító magatartások *részben átfedik egymást*, s ezekben az esetekben ugyanazt a magatartást a törvényszék különböző tanácsai eltérően minősíthetik. Büntetőjogi kérdésekben - mondják - nem megengedhető ilyen mértékű diszkréció. A háború jogának és szokásainak súlyos megsértésére vonatkozó tilalom továbbá olyan *általános klauzulának* tűnik, amire szinte mindig lehet hivatkozni, ha a másik három rendelkezés nem alkalmazható. Problémák adódhatnak abból is, hogy a genfi egyezmények rendelkezéseinek súlyos megsértése, a háború jogának és szokásainak megsértése, valamint az emberiség elleni bűncselekmények - szemben a népiirtással - csak *fegyveres konfliktus* idején és azokkal összefüggésben követhetők el; ennek megállapításához viszont az ilyen konfliktust el kell határolni a "felkeléstől", "lázadástól", vagy a békeidőben is előforduló "banditizmustól" és "szervezett fosztogatástól".

További kérdés - amint az egyes perekben később felvetődött -, hogy az egykori Jugoszlávia egész területén általában megfigyelhető "fegyveres konfliktus" fogalma alkalmazható-e azon cselekedetekre, amelyeket egy-egy *viszonylag békés régió*ban követtek el. Komoly bizonytalanságot jelent az is, hogy a jugoszláviai háborúkat vajon "belsőnek" vagy "nemzetközinek" tekintjük-e. A genfi egyezményekben meghatározott súlyos jogsértések tilalma ugyanis - az ún. közös 3. cikkben foglalt tilalmak kivételével - csak a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozik, s az arra épülő vádat a védelem könnyen semlegesítheti, ha bebizonyítja, hogy a Jugoszlávia területén zajlott összecsapások nem tekinthetők ilyennek. Nyilvánvaló persze, hogy az eredendően belső konfliktus egy bizonyos időponttól nemzetközivé vált. De vajon mit kell ilyen időpontnak tekinteni: az egyes államok függetlenségének kikiáltását, azok más államok, illetőleg a nemzetközi közösség általi elismerését, vagy a tényleges önállóság megszerzését? E három időpont között néhány esetben egy-két év is eltelt, ezért sokszor nehéz megállapítani, hogy az ezen időszakban elkövetett cselekményekre alkalmazható-e a genfi egyezmények. Ugyanígy vitatható, hogy a Horvátország és a "Krajinai Szerb Köztársaság", illetve a Bosznia-Hercegovina és a "Boszniai Szerb Köztársaság" közötti fegyveres konfliktusok belső-e vagy nemzetköziek. A genfi egyezmények közös 3. cikkei persze tilalmakat fogalmaznak meg a "nem nemzetközi jellegű" fegyveres konfliktusok bizonyos eseteire is, ám a sebesültek és a betegek mellett csak az "ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő" személyekkel kapcsolatban, s e csoport szabatos meghatározása bizonyos (például a gerilla-háborúra emlékeztető) viszonyok között ugyancsak felvethet nehézségeket.

A genfi egyezmények megsértésének vádja kapcsán Tadić védője az állította, hogy az áldozatok nem voltak az egyezmény által védett személyek, ami a minősítés elengedhetetlen feltétele, mivel nem kerültek megszálló hatalom uralma alá, s a boszniai konfliktus 1992-ben nem volt nemzetközi jellegű. Az első fokon eljáró tanács 2:1 arányban hozott közbenső

határozatában - melyhez McDonald bírónő különvéleményt csatolt - el is fogadta ezt az érvelést. A fellebbezési tanács ezzel szemben úgy látta, hogy a genfi egyezmények súlyos megsértéséhez, a háború jogának és szokásainak megsértéséhez, valamint az emberiség elleni bűncselekmények elkövetéséhez az is elégséges, ha a bűncselekmény szoros kapcsolatban áll azzal az ellenségeskedéssel, amely a konfliktusban részt vevő felek által ellenőrzött más területen zajlik. A Celebići ügyben az első fokú tanács már úgy ítélte meg, hogy 1992 folyamán Boszniában fegyveres nemzetközi konfliktusra került sor.

E kérdések kapcsán az olvasónak azt kell mérlegelnie, hogy a bűncselekmények meghatározásakor és az egyes bűncselekmények egymástól való elhatárolásakor a törvényszék alapokmányának megszövegezői *körültekintően jártak-e el?*

A fentiek esetleg azt sugallják, hogy nem; ám távolról sem biztos, hogy az így kialakított vélemény helyes. A tényállási elemek jelenleginél részletesebb leírása ugyanis - bár jobban megfelelné a *nullum crimen sine lege anteriori* elvének - jelentős mértékben megnövelné a bizonyítási terheket, s megkönnyítené a vádlottak, illetve ügyvédek dolgát. A probléma más szavakkal úgy is megfogalmazható, hogy helyes-e a bírókra bízni olyan kérdések megoldását, amelyeket a nemzeti (állami) jogrendszerekben rendszerint a törvényhozók döntenek el? Az egyes bűncselekmények szabatos meghatározás mellett ide sorolható a *büntetési tételek* azokhoz való hozzárendelése is. Erről az alapokmány csak annyit mond, hogy a szabadságvesztés feltételeinek meghatározásakor a törvényszék a volt Jugoszlávia bíróságainak általános szabadságvesztés-kiszabási gyakorlatát veszi alapul, s a büntetés kiszabásakor "figyelembe veszi a büntett súlyát és az elítélt személyi körülményeit".

Az alapokmány továbbá nem definiál fontos alapfogalmakat, például azt, hogy mikor tekinthető a lakosság "polgárinak". Ezért megkérdendő - miként azt az egyik vádlott védője meg is tette -, hogy nem teszi-e alaptalanná a "polgári lakosság" üldözésével kapcsolatos vádat az, ha a civilek között katonák is vannak. S ha e szempont megfontolásra érdemes, vajon hány katonának kell a lakosság körében ahhoz lennie, hogy az már ne minősüljön "polgárinak"? Az egyik ügyben nem volt egyértelmű annak megítélése sem, hogy az egymástól viszonylag elszigetelt, térben és időben izolált cselekedetek csak akkor alapozzák-e meg az emberiség elleni bűncselekmény vádját, ha egy átfogó és szisztematikus támadás részei, avagy enélkül is. További kérdés, hogy konkrét esetekben mit jelent a "leigázás", vagy - miként a Furundžija ügyben felvetődött - "kínzásnak" számít-e az, ha egy asszonynak a kihallgatás során azt mondják, hogy megerőszakolják, ha nem mondja el, hogy mit tud a faluja környékén elrejtőzött katonai egységekről.

A törvényszék gyakorlatában egyébként kiemelt jelentőségre tettek szert a szexualitással összefüggő erőszakos bűncselekmények, s az emberi jogok megsértését állító vádak középpontjában igen gyakran a nőkkel szembeni kegyetlenkedés áll.

A háborúkban persze - mondják - mindig erőszakoskodnak a nőkkel. Jean Bodin 1576-ban így fogalmazott: a katonák "feldúlják az országot, kifosztják a parasztokat, felégetik a falvakat, ... kirabolják a városokat, halomra gyilkolják a jókat és a gonoszokat, fiatalokat és öregeket, minden korú és minden nemű emberi lényt, megerőszakolják a nőket, ... meggyalázzák a szent helyeket, lerombolják a templomokat, káromolják Istent, és lábbal tipornak minden isteni és emberi törvényt." A boszniai háború "hadviselő felei" azonban - vethető ellen - nem akármikor, hanem a XX. század végén, a civilizációs küldetésére és humanitárius elkötelezettségeire egyre többet adó Európa szeme előtt tiporták lábbal az isteni és emberi törvényeket, s korábban szinte ismeretlen mértékben gyalázták meg a nőket. A

szexuális erőszak sokszor nem a katonák nemi vágyának kielégítését, hanem az ellenfél megalázását szolgálta, s - a Radovan Karadžić elleni vádirat megfogalmazása szerint - az etnikai tisztogatás eszköze volt.

Csaknem minden gyűjtőtábornak voltak női részlegei, egyes táborokat pedig kifejezetten nemi erőszak elkövetésére alakítottak ki. Trnopoljében például egy volt fogoly tanúvallomása szerint esténként megjelentek a környékbeli katonák, kiválasztották a nekik tetsző nőket, majd kivitték őket a hálótermekből és erőszakoskodtak velük. Volt, akit heten erőszakoltak meg; másokat kevesebben, de nyilvánosan. A legfiatalabb áldozat tizenkét éves volt. A különböző perek során elhangzott tanúvallomások alapján bebizonyosodott, hogy a nemi erőszak a mindennapi élet része volt a keratermi és a fočai táborokban is. Ez utóbbi női részlegét a városi rendőrkapitány, Dragan Gagović felügyelte, aki társaival - Dragoljub Kunarac-tyal és Gojko Janković-tyal - együtt gyakran maga is megerőszakolt foglyokat. Az örök mintegy szívességből gyakran engedték be a táborokba barátait vagy a közelben állomásozó katonai osztagok tagjait. A fočai Partizán Sportszarnokban azzal fenyegették az ott fogvatartott a muzulmán asszonyokat, hogy ha ellenállnak, megkeresztelik őket. Az erőszak gyakran kényszerített teherbe ejtéssel társult, s a katonák azt vetették oda áldozataiknak, hogy most majd szerb, horvát vagy bosnyák gyerekük lesz. Sok nő kórházba került, ahol a másik nemzet orvosai megalázó kommentárok kíséretében kezelték őket, s nem ritkán érzéstelenítés nélkül hajtották végre az abortuszt. Hágában megjelent olyan tanú is, akinek az elszenvedett kilenc nemi erőszak miatt sosem lehet gyermeke. Az ideiglenes gyűjtőhelyként használt fočai gimnáziumban több megerőszakolt asszony öngyilkosságot követett el. A Celebići-táborban - ahol egyébként a kínzásokhoz elektromos áramot is használtak - a kihallgatások során Landžo hegesztőpisztollyal közeledett a nők nemi szerve felé.

A nők leigázásának és szolgává tételének sajátos módja volt az, amikor az átvonuló szabadcsapatok szálláshelyeül szolgáló panziókban és hotelekben dolgoztatták őket. A Miljevina Hotelt üzemeltető Radovan Stanković például társaival együtt három hónapig tartott fogva, dolgoztatott és rendszeresen megerőszakolt kilenc nőt és lányt. A Radomir Kovać elleni vádirat szerint több helyen adták, vették és cserélték a női foglyokat. A nők ellen elkövetett bűncselekményeket az eddigi ítéletek rendszerint emberiség elleni bűncselekménynek (s nem a háborús szokások megsértésének) minősítik, mely külön is nevesíti a nemi erőszakot.

A feminista szerzők felvetik, hogy a hágai perek a férfiak és nők viszonyát illetően is különböznek a nürnbergiektől. Amíg Nürnbergben férfiak ítékeztek (döntő többségükben) férfiak felett, olyan bűncselekmények elkövetése miatt, amelyek esetén a tettesek és az áldozatok nemének legtöbbször nem volt különösebb jelentősége, addig Hágában - ahol a bírók egy része nő - a vádak tárgyát meglepően gyakran olyan bűncselekmények képezik, amiket férfiak követtek el nők ellen.

Szexuális erőszakot és megaláztatást ugyanakkor a boszniai háborúban férfiaknak is el kellett viselniük. A Bosanski Šamac-i táborban például Stevan Todorović arra kényszerített egy (utóbb tanúvallomást tévő) rabot, hogy erőszakolja meg fogolytárását. Ugyanezt tette másokkal felettese, Blagoje Simić is. A 20 évi szabadságvesztésre ítélt Delić esetén a genfi egyezmény megsértésének egyik esete abban állt, hogy felláció elkövetésére kényszerített férfiakat. A lukai táborban Ranko Cesić azzal fenyegetett meg egy muzulmán, hogy megöli, ha nem erőszakolja meg fivérét. A legszomorúbb sors mindazonáltal a bosnyák Firket Harambasićnak jutott, akit két tanú egybehangzó állítása szerint először meztelenre vetkőztettek és megverték, majd egy gödörbe löktek más férfiak közé, amit katonák álltak

körül. Az önmagukból kivetközve ordító és fegyvereikkel fenyegetőző hangadóik ezek után azt mondták a hágai iratokban H. tanúként szereplő férfinak, hogy lelövik, ha nem kezdi el nyalni Harambasić *anusát*, a korábban már megvert G. tanúnak pedig azt parancsolták, hogy ütlegelje genitáliáit, majd feküdjön lábai közé és harapja le azokat. Miután a végsőkig kimerült és rettegő G. ezt megtette, szabadon engedték. Az esetről "jelen volt" Duško Tadić is, ám az ügyészek nem sikerült bizonyítani, hogy aktív módon részt vett Harambasić bántalmazásában, illetőleg H. és G. kényszerítésében. Az ilyen és ezekhez hasonló cselekmények minősítésekor a vádiratok nem egységesek. Egyesekben a genfi egyezmények szerinti "embertelen bánásmód", "kínzás", és "súlyos testi vagy lelki sérelem szándékos okozása" áll, másokban a háború jogának és szokásainak megsértése, ismét mások pedig emberiség elleni bűncselekménynek tekintik a történeteket.

A feminista szerzők nyomán felvethető, hogy a természetes nemi erkölcs elemi követelményeinek legdurvább megsértését vajon nem kellene-e önálló bűncselekményi tényállásként megfogalmazni a nemzetközi büntetőjogban? Aki elfogadja e javaslatot, az a "háborús bűnös" fogalmát azokra is szívesen kiterjesztené, akik hatalmi helyzetükkel visszaélve a szexualitást illetően vetköznek ki emberi mivoltukból. A másik álláspont szerint e gaztettek elkövetői a jelenleg hatályos büntető rendelkezések alapján is elítélhetők, új tényállás megfogalmazására tehát nincs szükség. Bár a felvetés pusztán elvi jellegű, mégis megkérdendő, hogy melyik álláspont helyes?

A még lezáratlan hágai perek egy harmadik - elméleti és elvi szempontokat is érintő - kérdése úgy fogalmazható meg, hogy a háborúkban történtek miatt felelősségre vonhatók-e, s ha igen, milyen feltételek teljesülése esetén, Jugoszlávia *legfelsőbb politikai vezetői*. A törvényszék alapokmányának ismeretében a válasz nyilvánvaló: felelősségre vonhatók, ha bizonyíthatóan szerepet játszottak az ott büntetendőként meghatározott cselekedetek elkövetésében (például arra parancsot adtak), azokról tudtak, vagy tudniuk kellett volna, de nem tették meg a megelőzésükhöz szükséges intézkedéseket, vagy nem tettek semmit az elkövetők megbüntetésé végett. Ám problémát jelenthet, hogy a vádemeléssel együtt járó teendőket miként lehet foganatosítani, s hogyan lehet bizonyítani a vádat, ha az illető vezetők történetesen (még) hivatalban vannak. Az ilyen kérdéseknek külön súlyt ad az, hogy e sorok írása előtt néhány nappal a Nemzetközi Törvényszék főügyésze nyilvánosan is vád alá helyezte Jugoszlávia öt vezetőjét: Slobodan Milošević köztársasági elnököt, Nikola Sainović jugoszláv miniszterelnököt, Dragoljub Odjanović jugoszláv vezérkari főnököt, Milan Milutinović szerb elnököt és Vljako Stojiljković szerb belügyminisztert. Az eljárás sikere vagy kudarca valószínűleg kihat a nemzetközi büntetőbíráskodás jövőjére is.

A vádemeléssel kapcsolatos döntés mind tartalma, mind "időzítése" miatt heves vitákat váltott ki. Egyesek szerint túl későn került rá sor, mások szerint pedig túl hamar - abban az értelemben legalábbis, hogy esetleg kedvezőtlenül hat a koszovói helyzet rendezésére. Az ENSZ főtitkára, Kofi Annan "elhamarkodott döntésnek" minősítette azt, mások pedig "különösnek" tartják, hogy Jugoszlávia NATO általi bombázása idején került rá sor (nagyjából akkor, amikor az egykori chilei diktátor, Augusto Pinochet, az angolok "vendégszeretétét élvezve" Margaret Thatcherrel teázott). Szerintük a vádemelés, illetőleg a vád nyilvánosságra hozatala politikai megfontolásokon alapult. Nyilvánvalóan így vélekedik maga Milošević is, aki egy Spiegel-interjúban már 1996-ban azt fejtegette, hogy a hágai tribunál nem jogi, hanem politikai fórum. Sokan azt kérdezik, hogy ha a bombázások sikerrel járnak, aláírhat-e tűzszüneti megállapodást, békeszerződést, illetőleg más nemzetközi egyezményt olyan vezető, akit egy elismert nemzetközi fórum háborús és emberiség elleni bűnök elkövetésével vádol. Az aggodalmaskodók még azt is felvetik, hogy - ha a perre

egyáltalán sor kerül - Milošević felett vajon ítélezhet-e olyan tanács, amelynek NATO-országokból származó tagjai vannak.

A vádirat szerint Miloševićnek és társainak nem általában a jugoszláviai háborúkért, hanem a koszovói "Patkó" hadművelet során történelemért kell felelniük; így többek között a Račak melletti mészárlásért, valamint azért, mert a jugoszláv hadsereg és a szerb szabadcsapatok elűldöztek otthonából csaknem egymillió albánt. A vádat szemtanúk állításai, valamint az amerikai és angol titkosszolgálatok által készített légifelvételek, s az általuk lehallgatott és dekódolt rádióüzenetek támasztják alá. Miloševićet egyébként először az amerikai külügyminisztérium nevezte háborús bűnösnek még 1992 elején, nem sokkal a vukovári betegelemészárlása után, amelyre állítólag ő adott utasítást, vagy legalábbis jóváhagyta azt. A nemzetközi politikai közvélemény őt tekinti a délszláv háborúk "fővédnökének", bár mindenki tudja, hogy ezt egy bírósági tárgyalóteremben - ahol az újságírói szintű bizonyosságok nem elegendők - nem lehet könnyen bebizonyítani. A bizonyítékokkal egyébként többen a koszovói vád kapcsán is elégedetlenek.

A fő kérdés e tekintetben az, hogy a valóban terhelő bizonyítékok, ha vannak, a jugoszláv irattárakban találhatóak, ám ezekhez a törvényszék csak akkor jut hozzá, ha Miloševićet eltávolítják tisztségéből. Ennek lehetősége újra azt veti fel: egy hivatalban lévő állami vezető nemzetközi bíróság elé állításához - melyre most kerülne sor először a történelemben - vajon elegendő-e az egyének felelősségre vonását lehetővé tévő feltételek megléte?

* Részlet a szerző *Nehéz jogi esetek* című gyűjteményéből [előkészületben], mely jogelméleti és jogbölcseleti kérdéseket felvető eseteket mutat be egyetemi hallgatók számára. A feldolgozás módját és a tartalmat illetően a 2000 első felében megjelenő gyűjtemény előszava ad részletes eligazítást. Itt annyit jegyzek meg, hogy a jogesetgyűjtemény didaktikai szempontból Rudolf Jhering: *Civilrechtsfälle ohne Entscheidungen* (magyarul: *Magánjogi esetek*. Bp. Franklin, ford.: Schwartz Gusztáv, 1886) c. művét, stílusát illetően A. P. Herbert: *Uncommon Law*. London, Methuen, 1935 (újra nyomva: ²1955, ³1969; németül: *Rechtsfälle - Linksfälle*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1966), tartalmilag pedig Kenneth Kipnis (szerk.): *Philosophical Issues in Law. Cases and Materials* (Englewood Cliffs, NJ., Prentice Hall, Inc., 1997) című művét veszi alapul.

A feldolgozás a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia; ICTY*) [Hága] következő ügyeit veszi alapul: Tadić, Celebići, Furundžija, Aleksovski, valamint Blaškić, Kupreškić, Čerkez-Kordić és Erdemović ügyek. Az esetek feldolgozása lezárva: 1999. nyarán. Internet-forrás:

<http://www.un.org/icty>.

Megjegyzem, hogy a perek *teljes* anyaga ma még nem hozzáférhető. A törvényszék felállításáról és működéséről alapos tájékoztatást adnak az ENSZ Biztonsági Tanácsa és Közgyűlése részére benyújtott éves elnöki jelentések; *Annual Report[s]*, UN Doc IT/68 (1994), UN Doc A/50/365-S/1995 (1995), UN Doc A/51/292-S/1996/665 (1996) és UN Doc A/52/375-S/1997/729 (1997) számon; lásd

<http://www.un.org/icty>.

A Biztonsági Tanács 827. (1993) számú határozatát Magyarországon az 1996. évi XXXIX. törvény hirdette ki; a bíróság alapokmánya annak mellékletében hivatalos fordításban olvasható. Az 1990-es években egyébként egy másik *ad hoc* jellegű nemzetközi büntetőbíróságot is felállítottak: a Biztonsági Tanács 1994. november 8-án elfogadott 955. számú határozata alapján a ruandai háború során elkövetett bűncselekmények tetteseit ugyancsak nemzetközi törvényszék (*International Criminal Tribunal for Rwanda; ICTR*) vonja felelősségre. A joggyakorlat egységesítése végett az ICTY főügyésze az ICTR főügyészi feladatait is ellátja. A Nemzetközi Büntetőbíróság (*International Criminal Court; ICC*) megalapításáról szóló 1998. július 17-i római egyezményt illetően lásd a

nürnbergi perhez fűzött jegyzeteket. Érdemes megjegyezni azt is, hogy Bosznia-Hercegovina még a Nemzetközi Törvényszék felállítása előtt, 1993. március 20-án pert indított Kis-Jugoszlávia ellen az ENSZ állandó Nemzetközi Bírósága előtt, egyebek mellett népirtás miatt. A kereset szerint Jugoszlávia tevékenyen részt vett a boszniai szerbek felfegyverzésében és segítséget nyújtott az ott tevékenykedő szabadcsapatoknak. Jugoszlávia azon az alapon kérte a kereset elutasítását, hogy a bosnyák kormány nem aláírta a genocídium-egyezménynek, Boszniában polgárháború folyt, s Belgrád és Szarajevó még nem ismerték el egymást. Az állandó bíróság ennek ellenére megkezdte az eljárást (mely elvileg akár Jugoszlávia háborús kártérítési kötelezettségének kimondásához is vezethet), jelezve: a jugoszláv vezetők egyénileg is felelhetnek a másik hágai fórum előtt. E gyűjtemény kéziratának lezárása [1999. május 31.] után viszont Jugoszlávia nyújtott be keresetet a Nemzetközi Bírósághoz több NATO-tagállam ellen az ország bombázása miatt, az okozott károk megtérítését is kérve [lásd erről Valki László: 'Mellékhadszíntér', *Élet és Irodalom*, 43 (1999) 24. 9. o.]. 1999 nyarán egyébként két további vádlottat tartóztattak le Ausztriában, s Horvátország is kiadott Hágának egy olyan személyt, akit a főügyész háborús bűncselekmény elkövetésével vádol. 1999 őszétől főügyészi teendőket a svájci Carla Del Ponte látja el, a törvényszék elnöke pedig Claude Jorda. Jugoszlávia felbomlásának történelmi folyamata 1996-ig igényesen összefoglalja Juhász József: *A délszláv háborúk*. Bp. Napvilág, 1997. A feldolgozás során támaszkodtam a *Heti Világgazdaságban* 1991 és 1998 között megjelent tudósításokra, s nagy segítséget jelentett Vér Trisztán joghallgató újvidéki sajtószemléje. A törvényszék joghatóságáról, felépítéséről és eljárásának főbb szabályairól lásd Silek Rita tanulmányát: 'A jugoszláviai nemzetközi büntetőtörvényszék joghatósága, szervezete és eljárása', *Jogtudományi Közöny*, 53 (1998) 5. 151-161. o., melyre több helyütt támaszkodtam, s melynek szerzőjétől néhány szakkérdésben segítséget kaptam; valamint Georg H. Aldrich: 'Jurisdiction of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia', *American Journal of International Law [AJIL]*, 90 (1996) 64-69. o. A törvényszék működésének összefoglaló értékelését nyújtja Sean D. Murphy: 'Progress and Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia', *AJIL*, 93 (1999) 57-97. o. (további részletes irodalommal), melynek számos szempontját hasznosítottam. Köszönettel hasznosítottam továbbá Lamm Vanda észrevételeit a kézirattal kapcsolatban, aki egyebek mellett felhívta figyelmemet az egykori Jugoszlávia által is aláírt genfi egyezmények ún. közös 3. cikkére, mely a szerződő felek "területén keletkező nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközések" esetén az "ellenségeskedésben közvetlenül részt nem vevő" személyekkel kapcsolatos bánásmódot illetően ír elő tilalmakat; lásd *A háború áldozatainak védelmére Genfben 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények*. Bp. KJK, 1955. 21-22., 49-50., 73-74. és 139-140. o. A kérdés megítéléséhez célszerű figyelembe venni továbbá a genfi egyezményeket kiegészítő két jegyzőkönyvet is (szövegüket lásd az azokat Magyarországon kihirdető 1989. évi 20. törvényerejű rendeletben), melyekhez Jugoszlávia is csatlakozott. A II. kiegészítő jegyzőkönyv ugyanis "továbbfejlesztve és kiegészítve" az egyezmények közös 3. cikkét további előírásokat és tilalmakat fogalmaz meg a kormányok és (a felelős parancsnokság alatt álló, valamely ország területének egy része felett ellenőrzést gyakoroló, ezért folyamatos és összehangolt harci tevékenységet folytatni képes) "kormányellenes fegyveres erők", illetőleg más szervezett fegyveres csoportok közötti belső konfliktusokra vonatkozóan. A perek egyes kérdéseivel kapcsolatban lásd még M. Leight: 'Use of Unnamed Witnesses against Accused', *AJIL*, 90 (1996) 235-238. o., valamint Kely D. Askin: 'Sexual Violence in Decisions and Indictments of the Yugoslav and Rwandan Tribunals. Current Status', *AJIL*, 93 (1999) 97-123. o. A nemzeti (állami) bíróságok előtt lefolytatott perek összefoglalását lásd *AJIL*, 92 (1998) 78. és 528. o. A Bodintól idézett szöveg forrása: Jean Bodin: *Az államról* [1576]. Bp. Gondolat, ford.: Máté Györgyi és Csűrös Klára, 1987. 288. o.